

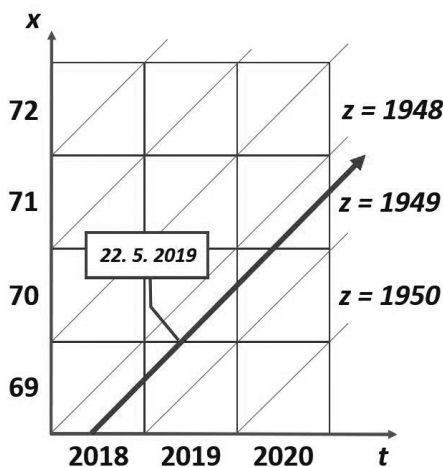
Dvě významné čáry života v české demografii

V České republice existují dvě tradiční demografické základny, které se geograficky nacházejí blízko sebe, ale fungují každá na jiné univerzitě. Je to samozřejmě katedra demografie a geodemografie na Přírodovědecké fakultě UK a katedra demografie na Fakultě informatiky a statistiky VŠE. Osvětlovat tuto skutečnost čtenářům časopisu *Demografie* by asi nemělo většího smyslu, protože toto dobře vědí. Stejně tak vědí, že obě katedry měly ve své historii silné osobnosti, které byly svým přístupem k demografii unikátní a často se na poli odborných diskusí střetávaly a dávaly posluchačům možnost nahlédnout do různých přístupů na demografii, ať již to byl a je klasický přístup Přírodovědecké fakulty nebo více aplikační a v některých aspektech matematictější přístup Fakulty informatiky a statistiky.

V době vzdálenější to byly osobnosti jako prof. Zdeněk Pavlík a na druhé straně prof. Vladimír Roubíček, v novější době pak prof. Jitka Rychtaříková a doc. Felix Koschin. Autoři tohoto článku měli výjimečnou možnost okusit nejen oněch zmiňovaných odborných diskusí, ale dokonce absolvovali studium v některé z jeho částí na obou univerzitách, a mohou tak posoudit výhody a nevýhody obou přístupů, ale zejména měli možnost navštěvovat přednášky a poznat přístup těchto výrazných osobností české demografie. Byť samotné studium autoři ukončili již před lety, rok 2019 jim opět připomněl studentská léta, protože je rokem, který je z tohoto pohledu výročním.

V tomto roce totiž, slovy demografické analýzy dlouhodobě reprezentované prof. Rychtaříkovou, přechází její čára života v Lexisově diagramu z jednoho I. nebo III. hlavního souboru událostí do dalšího (autoři si dovolí drobnou poznámku, že z pohledu II. hlavního souboru událostí se nic pozoruhodného neděje, snad jen přechod mezi soubory elementárními), konkrétně situaci popisuje Obr. 1. V případě doc. Koschina je tomu v roce 2019 již 10 let, kdy jeho čára života skončila svou dráhu v dolním elementárním souboru věku 63 let.

Obr. 1: Demografické vyjádření nedávného jubilea prof. Jitky Rychtaříkové

Do přístupů obou z nich k demografii se silně promítá jejich vzdělání, které bylo v případě doc. Koschina matematické (MFF UK) a v případě prof. Rychtaříkové geograficko-demografické (PřF UK a Univerzita Paříž 1 Panthéon-Sorbonne). Proto byly hodiny na VŠE orientovány spíše k matematickému základu demografie (statistice) a na PřF UK byl kladen důraz spíše na analýzu demografických ukazatelů z pohledu regionálního nebo historického.

Rozhodně nelze na tomto místě vzpomenout všech významných publikací nebo projektů, kterých se tyto demografové zúčastnili, nestačil by na to nejspíše prostor ani jednoho celého čísla *Demografie*. Nelze také vzpomenout všech diskusí, které spolu tyto osobnosti vedly např. na půdě ČDS, protože často nejsou zaznamenány jinak než pouze v paměti účastníků a někdy ani tam ne, ale rozhodně to byly diskuse, které demografickou komunitu posouvaly dále a ukazovaly zejména mladším kolegům možné směry uvažování o demografických tématech,

což soudobé české demografii možná chybí více, než si uvědomujeme.

Vedle takových diskusí však oba cítili, že na poli demografie chybí v České republice některé výstupy ve srovnání s jinými státy, kde měla často demografie i kratší historii než u nás. Šlo zejména o téměř nulovou kohortní analýzu úmrtnosti, která byla omezena existencí období s velmi špatnou nebo vůbec žádnou informací o intenzitě úmrtnosti. Proto se doc. Koschin podílel na rekonstrukci odhadů počtů obyvatel a počtu zemřelých podle věku a pohlaví v období 2. světové války. Prof. Rychtaříková se pak v posledních deseti letech výraznou měrou zasloužila o konstrukci prvních kompletních kohortních úmrtnostních tabulek pro území České republiky, neboť byla vedoucí výzkumného týmu¹⁾, který tyto tabulky zpracoval a následně publikoval a jehož měli tu čest být členy i autoři tohoto textu, za což prof. Rychtaříkové dodatečně děkují.

Autoři rozhodně neměli ambici psát medailonek o těchto dvou osobnostech české demografie,

protože tato role přísluší spíše pamětníkům či kolegům-vrstevníkům, ale přesto by rádi vyjádřili, že si nesmírně váží možnosti zažít nejen přednášky a výuku dvou výrazných osobností české demografie posledních dvou desítek let, ale také následně spolupráce v rámci výzkumných týmů, které tyto osobnosti vedly. Vedle vzpomínky na doc. Felixe Koschina bychom rádi popřáli prof. Rychtaříkové:

- mnoho dalších vědeckých úspěchů a radosti z práce,
- mnoho dalších nadaných studentů,
- mnoho dalších úspěšně řešených vědeckých projektů,
- mnoho dalších vědeckých výstupů a
- mnoho dalších let prožitých ve stavu *“úplné tělesné, duševní a sociální pohody, který je výsledkem souladu ve vzájemném působení organismu a prostředí.”*²⁾

Petr Mazouch (VŠE), Klára Hulíková (PřF UK)

1) Projekt GA ČR, č. P404/12/0883 *“Generační úmrtnostní tabulky České republiky: data, biometrické funkce a trendy”*, jehož datové výstupy vč. kompletních kohortních úmrtnostních tabulek jsou dostupné online: <https://www.natur.cuni.cz/geografie/demografie-a-geodemografie/veda-a-vyzkum/vybrane-projekty/generacni-umrtnostni-tabulky-ceske-republiky-data-biometricke-funkce-a-trendy/datove-vystupy>

2) Definice WHO.

Z České demografické společnosti

Na březnovém diskuzním večeru ČDS představila *Markéta Pechholdová* z Katedry demografie Fakulty informatiky a statistiky VŠE studii zkoumající vliv rodinného stavu a vzdělání na úmrtnost. Přednáška **Rodinný stav a vzdělání jako determinanty zdraví: analýza propojených záznamů ze sčítání 2011 v ČR** se skládala ze dvou tematických bloků. V první části byly představeny dlouhodobé trendy diferenční úmrtnosti podle rodinného stavu na základě analýz dat z evidence přirozené měny a ze sčítání od roku 1961 do roku 2010. Dle těchto dat se ukazuje, že rozdíly v úmrtnosti dle rodinného stavu po celé období narůstaly: z původních 3 let v roce 1961 na více než 9 let u mužů a 7 let u žen v roce 2010. Rozdíly narůstaly i navzdory změnám ve sňatkovém chování v 90. letech, kdy došlo ke změně struktury populace ve prospěch svobodných a rozvedených osob. Podle teorie předpokládající selektivní působení na vstupu při sňatku (tzn. vyšší šanci na sňatek mají zdravější jedinci, při obecně vysoké sňatečnosti zůstanou ve větší míře nesezdaní zdravotně hendikepovaní jedinci) by se měly s klesající sňatečností snižovat i pozorované rozdíly v úmrtnosti. Vývoj v ČR tomu však neodpovídal, rozdíly narůstaly až do roku 2010. Tento nárůst lze pravděpodobně vysvětlit tím, že jedinci, kteří vstupují do sňatku a setrvávají v něm i v prostředí liberální sňatečnosti a rozvodovosti jsou jedinci, pro které sňatek přináší rozličné benefity včetně zdravotních. Z pohledu celkové úmrtnosti však má pokles počtu sezdaných jedinců negativní vliv na celkový pokles naděje dožití: pokud by nedošlo ke změně ve struktuře podle rodinného stavu od roku 1991, nárůst naděje dožití mohl být o 0,9 let vyšší než nárůst skutečně pozorovaný (v populaci žen tento vliv nebyl tak patrný).

Druhá část přednášky pojednávala o výsledcích studie úmrtnostních rozdílů podle vzdělání a rodinného stavu v roce 2011. Tato část analýzy byla založena na individuálních záznamech zemřelých propojených se záznamy ze sčítání lidu. V takto pojatém datovém souboru je eliminováno riziko chyby při zjišťování informace o vzdělání a rodinném stavu po úmrtí jedince, neboť tato informace pochází přímo od daného jedince tak, jak ji o sobě uvedl při sčítání. Tento způsob je obecně považován za nejspolehlivější možný v současné statistice

a zároveň řeší problém s vysokou mírou nezjištěných údajů o vzdělání zemřelých, která rapidně vzrostla po odstranění povinnosti oznamovat vzdělání zemřelého na úmrtním listu. Úroveň vzdělání byla rozdělena do čtyř kategorií, stejně tak i rodinný stav. Rozdíl v naději dožití mezi nejvyšší a nejnižší vzdělanostní skupinou byl 12 let u mužů a 6 let u žen, rozdíl mezi nesezdanými a sezdanými byl 9 let u mužů a 7 let u žen. Vzdělání tak v roce 2011 diferencovalo úroveň úmrtnosti více než rodinný stav.

Na diskuzním večeru České demografické společnosti konaném 17. 4. 2019 přednesl *Jiří Novák* z konzultantské společnosti Tools4F, s.r.o. příspěvek na téma **Analýza pravděpodobnosti invalidity**. Autor představil posluchačům vlastní způsob výpočtu pravděpodobnosti invalidity založený na datech poskytnutých Českou správou sociálního zabezpečení a následně prezentoval výsledky daného výpočtu za celou Českou republiku, jednotlivé kraje a vybrané diagnózy. Posluchači byli seznámeni s odhadem pravděpodobnosti nastání jednotlivých stupňů invalidity; tedy pravděpodobnosti, že člověk, který je na začátku roku zdravý, se v daném roce stane invalidním (bude mu přiznána invalidita daného stupně).

Vývoj pravděpodobnosti invalidity dle jednotek věku pro muže se přibližně do 40. roku věku jedince závažně nemění, ale po 40. roce lze pozorovat významný nárůst hodnot ve všech třech stupních invalidity. Oproti tomu vývoj pravděpodobnosti invalidity dle jednotek věku pro ženy se začíná významně měnit už od 30. roku, kdy pro první stupeň invalidity nastává strmý vzestup hodnot, a pro druhý a třetí stupeň dochází jen k pozvolnému růstu. V další části přednášky autor prezentoval porovnání hodnot za 3. stupeň invalidity na úrovni krajů, ze kterých jako nejrizikovější vychází Ústecký kraj, a naopak nejnižších hodnot bylo dosaženo v Praze. V poslední části prezentované práce byla popsána pravděpodobnost invalidity dle diagnóz členěných podle klasifikace MKN-10 a porovnání jednotlivých stupňů invalidity bylo ilustrováno na 5. skupině: Duševní poruchy a poruchy chování.